

ПРАВО

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 264-931(477)

*Бондаренко В. Д., Андрусин Б. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН ІІ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. СТ.

Розглядається місце українських церков і релігійних течій у системі державно-церковних відносин другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст.

Ключові слова: державно-церковні відносини, законодавство Російської імперії, протестантизм, римо-католики, Священний Синод, Українська Греко-Католицька Церква, Російська Православна Церква, Святе Письмо.

Пореформена епоха відзначилася суттєвими змінами у соціально-економічному та побутовому житті міст і сіл України, 80% земель якої входило до складу Російської імперії. Скасування кріпосного права у 1861 р. прискорило демократичні перетворення у всіх сферах суспільного буття у першу чергу через оновлене законодавство, яке давало можливість врегульовувати правове становище юридично звільнених кріпаків. Реальна ж ліквідація кріпацтва не відбулася одномоментно, а являла собою тривалий процес, який тривав фактично до повалення самодержавства у 1917 р. Відзначимо, що проблему взаємозв'язків між процесом скасування кріпосного права, розвитком на цьому ґрунті нових капіталістичних відносин у ІІ половині ХІХ – та формування на цьому ґрунті нових державно-церковних відносин на поч. ХХ ст. досліджено ще недостатньо.

Окремих питань проблеми торкалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, серед яких можна виділити праці М. Грушевського, І. Власовського, В. Липинського, О. Лотоцького, Н. Нікольського, Б. Боцюрківа, І. Ісиченка, О. Шуби, Д. Дорошенка, Д. Степовика, Ю. Федоріва, С. Мудрого, С. Фірсова, В. Федорова, Г. В. Степаненко, А. Стародуба, В. Ідзьо, Т. Євсєвої, В. Марчука та ін.

Можна констатувати, що разом з кризою феодально-кріпосницького способу господарювання і його поступовою ліквідацією, база для дворянського самодержавного устрою перестала існувати, об'єктивно визначивши його неминучу

загибель. Швидке зростання промислового і банківського капіталу, в тому числі міжнародного, підписання робітничого і селянського рухів, призвело до масового відходу населення від офіційної церкви, вело до поширення різноманітних протестантських рухів і течій. Особливо на півдні України, де зібралися представники всіх головних християнських течій, серед яких католики, лютерани, кальвіністи, меноніти тощо.

Як і у попередні історичні періоди Російська Православна Церква, керована Священним Синодом, продовжувала ідеологічно обслуговувати потреби церковного самодержавства, підтримувати імперську національну політику, ідеї великодержавного шовінізму, проповідувала вищість православних віруючих над “іновірцями” та “інородцями”, виступала засобом русифікації та асиміляції українців.

Дещо згодом, вже у добу Української революції 1917–1921 рр. визначний український правник, історик, громадський і державний діяч С. Шелухін, обґрунтовуючи основні складові української національної ідеї та шляхи її реалізації, вказуючи на особливе місце і роль церкви у суспільно-політичному житті українського народу, застерігав проповідників церковної автономії від намагань відреставрувати і повернути дореволюційний стан церкви із її жорстким централізмом, політиканством та курсом на русифікацію українців [1].

“Несприйняття частиною українців росіян та офіційного російського православ’я, – пише О. Шуба, – призвело до появи та поширення серед народу антиросійських та антиклерикальних настроїв, релігійного скептецизму, індивідуалізму, стихійного атеїзму. Усна народна творчість українців переконливо підтверджує наявність таких тенденцій у їхній свідомості, поведінці та побуті. За таких умов частина української інтелігенції почала шукати засобів задоволення своїх духовних потреб у західній філософії та протестантизмі, селянство – переважно у релігійному сектанстві” [2, с. 103-104].

Важливо підкреслити, що навіть селянство, яке становило 90% усього населення, “не прийняло за своїх ні москалів, ні їхнього “великого язика” [3, с. 103-104], а політика всеохоплюючої русифікації, союз загниваючої держави і загниваючої церкви приводив до зловістих у недалекому майбутньому проявів.

Дещо менш системно денационалізуючим зусиллям православної церковної адміністрації та імперським силам протистояла і Православна Церква українців, що опинилася у складі Російської Православної Церкви. Незважаючи на відому тезу про відхід інтелігенції від церкви з причин її одержавлення, в Україні можемо відзначити контактність значної частини національної інтелігенції з національно-релігійним середовищем: “Наявність зросійщеного духовенства. по містах і селах України, – на переконання проф. І. Власовського, – не може знецінювати і поменшувати заслуги тих осіб з духовенства, його синів, вихованців також духовних шкіл, які впродовж ХІХ і на початку ХХ ст. брали участь в українському національному русі, на ниві українського красного письменства, науки і публіцистики, національно-громадської діяльності. Між цими працівниками на полі української культури з духовного стану є постаті більші і менші, були скромні трудівники, імен яких навіть не заховала історія, але ми повинні підкреслити тут одну, для нас безспорну річ: ці діячі національної культури, маючи зв’язки з її минулими традиціями і йдучи по тернистому шляху її творчості до кращого майбутнього свого народу, свою національну свідомість отримали здебільшого в своїх

духовних родин, змалечку виростаючи в атмосфері національно-церковних традицій рідної хати, рідного українського села” [4, с. 288].

Достатньо згадати характер релігійних мотивів у творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Н. Куліша, Н. Гулака-Артемівського, С. Руданського, І. Нечуй-Левицького, аби переконатися, що усі вони були далекі від обстоювання позиції офіційного одержавленого православ'я, а пов'язували прочитування християнства з народно-релігійною традицією.

Не меншою мірою подібні настрої проявилися і у діяльності ряду відомих українських науковців та діячів культури, таких, як О. Бодянський, Ф. Лебединець, О. Левицький, М. Грушевський, В. Біднов, С. Єфремов, К. Стеценко, О. Кошиць, В. Стулницький та багато інших, що тією чи іншою мірою були пов'язані з духовним станом чи духовною школою.

Таким чином бачимо, що і Православна, і Греко-Католицька церкви в умовах відсутності національної держави та застосування таких моделей державно-церковних відносин, що вели українство до денационалізації, відіграли провідну роль у збереженні його ідентичності. І, мабуть, найяскравішим прикладом такої діяльності обох церков стала спільна робота православних та греко-католиків над перекладом українською мовою Святого Письма.

Денационалізуючі кроки, спрямовані на поглинання православної церкви в Україні Російською Православною Церквою, викликали у ХІХ ст., особливо у другій його половині на Правобережжі пробудження і формування патріотичної української інтелігенції, своїм корінням тісно зв'язаної з українським православним духовенством. У час жорстокого переслідування царським режимом української мови та культури відбулася потреба перекладу Святого Письма рідною мовою, що і було здійснено українською національною елітою (переклад Біблії П. Куліша. І. Пулюя, І. Нечуй-Левицького, опублікований 1903 р., розповсюджений після 1905 р., чотири Євангелія П. Морачевського, видані 1906 р.) тощо [5, с. 416-417].

Саме нова генерація української інтелігенції, багато представників якої вийшли з родин українських священиків, з духовних шкіл, духовних семінарій на рубежі ХІХ–ХХ ст., стала тою силою, яка вдалася до оновлення та відродження національних патріотичних начал Українського православ'я та здобула для Української церкви незалежність.

Базуючись на старій українській традиції перекладу Святого Письма, що пов'язується з іменами В. Негалевського та В. Тяпинського в ХІХ ст. за цю роботу майже одночасно беруться Г. Квітка-Основ'яненко у Харкові та М. Шашкевич у Галичині. До цієї роботи долучають свої зусилля Т. Шевченко, М. Костомаров, М. Максимович, В. Олександрів, Н. Морачевський, а завершують православний український письменник П. Куліш та український учений греко-католик І. Пулюй, які були громадянами двох імперій, що поділили між собою Україну [6, с. 38-39, 46-47]. Переклад усього Канонічного кодексу Біблії українською мовою вийшов у світ 1903 р. у Відні у видавництві Британського Біблійного товариства. На Україну ці переклади ввозити та друкувати заборонялося.

Політична заборона була характерною для тогочасної моделі державно-церковних відносин і щодо значної кількості протестантських рухів, особливо тих, які сформувалися під впливом ідеї західного протестантизму та раціоналістичних рухів

XIX ст. на місцевому духовно-релігійному ґрунті.

На початку історичного періоду, що висвітлюється у даній статті, влада Речі Посполитої будувала свою церковну політику щодо протестантів на утисках та заборонах, надаючи очевидну перевагу католикам. На межі XVI–XVII ст. цей тиск посилюється настільки, що у 1599 р. протестанти вступають з православними у так звану конфедерацію – політичний союз, який, не торкаючись питань віри, ставив перед собою завдання спільного захисту цих церков від гніту влади та фоваризованого нею католицизму. На спільному з’їзді у Відні православні та протестанти беруть на себе обов’язок взаємної підтримки “грек других греків і євангеліків, а євангелік других євангеліків і греків”. Їхні спільні дії спричиняють до організованого спротиву відкрито прокатолицькій політиці верховної влади Речі Посполитої. Невдоволені релігійною політикою короля православні і протестанти зривають проведення сеймів 1601 і 1603 рр. та сприяють “рокошам” (бунтам) шляхти, що проявлялась у політичних акціях 1606–1607 рр.

У 40–50-ті роки XVII ст. з наступом реакції у Речі Посполитій посилюється тиск держави, орієнтованої на підтримку католицизму, щодо протестантів. Це особливо стосувалося розповсюдженого в українських землях социніанства. Прихильники цієї протестантської течії стають об’єктом репресій, їх позбавляють майна та захисту з боку держави та законів аж до вигнання з батьківщини. 1647 р. за рішенням сеймового суду в Речі Посполитій закривають усі социніанські школи і дукарні. Конституція 1717 р. позбавила протестантську шляхту політичних прав, що і послужило причиною занепаду протестантизму у Польщі.

Страждали социніани, лютерани і кальвіністи і від гетьманської вади та козацької ворожості, які не відрізняли їх від інших ополячених шляхтичів.

У другій половині XVII ст. із завершенням періоду національно-культурного відродження України та розділенням українських земель між Москвою і Польською Коронаю ситуація для протестантів тут лише погіршилась. “У Західній Україні, – як зазначає В. І. Любашенко, – зміцнив свої позиції греко-католицизм, що згодом очолив національно-визвольні процеси в Галичині. Протестантизм тут оцінюється багатьма як старий ворог католицької церкви. У Східній Україні протестантів ще довго сприймають як проповідників польської, потім німецької культури” [7, с. 127].

Занепад економічного та культурного життя, втрата Україною політичної незалежності, що означені у вітчизняній історіографії періодом Руїни, привели, як відомо, до поділу українських земель між Москвою та Варшавою, а відтак на Правобережжі та Лівобережжі політичні режими цих держав здійснювали власну, відмінну одна від одної політику в галузі церковного життя. На Лівобережжі, де за нових умов утверджувалося російське православ’я, вищі суспільні верстви відвернулися від протестантизму. Останні отримали тут підтримку влади лише у період царювання Петра I, який спирався у проведенні свого реформаторського курсу на іноземців, у тому числі і на протестантів. У справі підтримки протестантизму, в т.ч. і в українських землях, особливу роль відіграла Катерина II. Уже у 70-х роках XVIII ст. в Україні з’являються поселення членів гуттерського братства та меннонітів. Ставлення до них з боку держави визначалося кількома царськими указами та маніфестами (1762, 1763, 1787 рр.). Ці документи стимулювали в’їзд на територію Російської імперії іноземців, які мали позитивний досвід господарювання на

необжитих теренах, що асоціювалися на той час із півднем країни. Вони визначали умови, обсяг і характер пільг для переселенців, а також гарантували свободу віросповідання.

Доля послідовників цих протестантських течій в Російській імперії складалася зовсім по-різному. Представники гуттерського братства під загрозою закріпачення та необхідністю вести військову повинність у 1874 р. емігрували до Північної Америки. Натомість менноніти зміцнили свої економічні та соціальні здобутки. Володіючи величезними земельними угіддями на півдні України, у другій половині XIX ст. вони починають переселення на Кубань, освоєння Туркестану, а згодом і Сибіру. Частина меннонітських громад під тиском обставин переселяються з території колишньої Польщі на Волинь та Галичину.

Життя протестантських громад з їхньою системою соціальної підтримки та одержавлення Православної Церкви робили протестантизм привабливим в очах корінного населення. Це створювало загрозу для панівної церкви, яка з допомогою державної машини намагалася зупинити процес сектоутворення, послідовно переслідуючи прихильників нових релігійних утворень, що виходили з православного середовища, таких як хлисти, скопці, трясуні, спокуни, духобори, малакони. На початку XVIII ст. причорноморські землі офіційно вважалися місцем висилки інакомислячих, що і зробило їх своєрідним плацдармом для розвитку протестантизму у наступні історичні періоди. Це особливо стосується українського штундизму, що пізніше, як і середовище менонітів, послужив сприятливим ґрунтом для зародження і розвитку в Україні найпоширенішої пізньопротестантської течії – баптизму.

У 80-х роках XIX ст. в Україні нараховувалося понад 20 тис. баптистів. Оскільки штундизм був віднесений владою до розряду “антидержавної секти”, то організаційний зв’язок з ним баптизму ускладнював життя послідовників останнього. Однак уже у 1879 р. Державна рада за погодженням з Міністерством юстиції подає на затвердження царем та для підпису міністром внутрішніх справ циркуляр, яким баптизм легалізується, а також визначається механізм призначення керівних служителів церкви та коло обрядів, що проводяться в ній. У баптистському середовищі цей документ отримує назву Маківського циркуляру, оскільки під ним стояв підпис міністра внутрішніх справ Макова. Щоправда державна церква разом з цивільною владою суттєво обмежує застосування цього законодавчого акту. “У 1882 р. з’явилося перше роз’яснення Міністерства внутрішніх справ, в якому, зокрема, говорилося, що цей закон не розповсюджується на руських баптистів, а відноситься до іноземних підданих, які проживають у Росії і прийняли російське підданство, являючись баптистами, і до російських підданих, які обернулися в цю віру із неправославного сповідання” [8, с. 89]. Місцеве ж населення позбавлялося права переходити в баптизм.

Всі ці запобіжні заходи не могли зупинити ріст популярності баптизму в православному середовищі, тому 3 травня 1883 р. владою імперії було оприлюднено “Думку Державної ради про дарування розкольникам всіх віросповідань права богослужіння”. У відповідності до нового закону їм дозволялося “...творити суспільну молитву, виконувати духовні треби і звершувати богослужіння за їхніми обрядами ... з тією неодмінною умовою, щоб при цьому не були порушені загальні правила богослужіння та громадського порядку ... особи, які виконують духовні треби у

розкольників, не піддаються за це переслідуванням, за винятком тих випадків, коли вони виявляються винними у розповсюдженні своїх хибних поглядів серед православних...”.

В останньому десятилітті XIX ст. ситуація для протестантів знову погіршилася. Визначені вище свободи були фактично знівельовані циркуляром МВС Російської імперії від 3 вересня 1894 р. У результаті появи цього документу євангельські християни і баптисти були піддані найрізноманітнішим обмеженням у своїй діяльності. Гоніння на протестантів очолювалися Священним Синодом, що працював тоді під проводом К. П. Победоносцева.

Так тривало аж до поразки Росії у війні з Японією, що внутрішньо ослабило правлячий режим і призвело до розвитку тих сил, що ратували за соціальне, національне та духовне розкріпачення. Ця визначальна тенденція суспільного розвитку торкалася самих основ державно-церковних відносин у Російській імперії, а відтак і на більшості території України. Царський маніфест від 26 лютого 1903 р. та іменний указ Синоду від 12 грудня 1904 р. були спрямовані на погашення протиріч, що нагромадилися у сфері духовного життя. Ці документи не лише давали можливість вільного сповідання віри та відправлення богослужінь представниками різних конфесій, але й зобов'язували владу до “... викорінення в релігійному побуті всякого прямо в законі не встановленого обмеження”. Далі послідував іменний указ від 17 квітня 1905 р. “Про зміцнення начал віротерпимості” та маніфест від 17 жовтня 1905 р. “Про дарування населенню непорушних основ громадської свободи на началах дійсної неторканості особи, свободи совісті, зборів і союзів”. Рівно через рік 17 жовтня 1906 р. вийшов черговий указ, що відкривав нові перспективи перед протестантами. Цей указ “про порядок утворення і діяльності старообрядницьких та інших громад і про права та обов'язки тих, які входять до складу громад послідовників старообрядницьких згод, і тих, які відокремилися від православ'я”, став новою відправною точкою для легалізації масових протестантських течій у Російській імперії. Хоча, природно, репресивні дії щодо протестантів з боку православних продовжувалися на рівні низових ланок церковної організації. Тут продовжувала спрацьовувати віками встановлена звичка щодо особливого статусу православної церкви, яка вже не сприймалася і значною частиною самих православних, які прагнули до переоблаштування своєї власної церкви та її виходу з-під жорсткого державного диктату.

Імперська церковна політика щодо інших християнських конфесій, зокрема, римо-католиків та протестантів спрямовувалася на обмеження їхньої релігійної діяльності, послаблення впливу на суспільство, витіснення на загімінки церковно-релігійного та суспільно-політичного життя. Для римо-католицьких та протестантських громад, які знаходилися у повній і прямій залежності від держави, повинні були повністю підпорядковуватися світській владі і дотримуватися християнського нейтралітету щодо інших віросповідань.

Законодавче регулювання стосунків держави з римо-католиками та протестантами, які отримали в Російській імперії статус “легальних”, свідчить про існування такої моделі їх взаємовідносин, що є характерною для напівконфесійної держави, коли на їхній функціональний розвиток вплинули характерні для всієї церковної політики держави процеси одержавлення. Духовенство названих конфесій,

крім своєї лояльності, мало скласти присягу на вірність російському монарху [9, с. 14].

На початку ХХ ст. царський уряд продовжував здійснювати русифікаторську політику. Водночас посилювалися національні рухи народів, які населяли імперію. Паралельно з посиленням національних рухів активізувалася діяльність російських шовіністичних організацій, мета яких полягала у розповсюдженні казенного православ'я та русифікації населення. Значна частина духовенства українських губерній Росії стала основним провідником шовінізму, здійснюючи агресивну політику щодо "іногородців".

Революція 1905–1907 рр. сприяла активізації серед різних соціальних категорій зусиль, спрямованих на піднесення культурно-просвітницької діяльності, поширення національної свідомості населення України. Посилювалася увага духівництва до українського відродження, його звернення до національно-культурних церковних традицій, уживання української мови в богослужінні.

Освічені верстви суспільства розуміли, що одержавлення церкви, ідеологічне обслуговування нею потреб самодержавства накладало специфічний відбиток на загальне становище церкви, тому всіляко намагалися подолати зазначені негативні наслідки. Тому піднесення демократичного суспільно-політичного руху на початку ХХ ст., прагнення реформувати всі сфери життя не залишило осторонь церковний рух, спрямований на відродження українського православ'я, виведення церкви за рамки державних установ і приведення до незалежності як від державної, так і від чужої російської церковної влади, створивши українську незалежну державу та проголосивши Автокефальну Православну Церкву в Україні.

У православному церковному середовищі з початку ХХ ст. все повніше утверджується переконання про необхідність реформування існуючої моделі державно-церковних відносин. Перші спроби такого реформування були зроблені самим Св. Синодом, однак вони не були сприйняті громадськістю. Лише в кінці 1905 р. – на початку 1906 р. спеціальним нескриптом було утворено передсоборні Збори. Робота цієї установи, що не була складовою частиною Священного Синоду, спрямовувалася на підготовку й проведення майбутнього церковного собору, що повинен був би повернути церковне життя та стосунки церкви з державою до тих традиційних начал, які були знівельовані церковною реформою Петра I.

Предсоборні збори мали на меті напрацювати порядок денний майбутнього собору, визначити склад його учасників, напрямки реформування церковного органу та модель установа патріаршества. Крім того опрацьовувалися питання церковної архітекτονіки та реформи її місцевого управління, реформування церковного суду, організації діяльності парафії та духовних шкіл. Однак у часи післяреволюційної реакції робота передсобору була перервана, а натомість при Священному Синоді було утворено Передсоборну Нараду у складі трьох провідних архієреїв Російської православної церкви – Сергія Строгородського, Анатолія Хроповицького та Євгенія Богословського. Предсоборна Нарада мала систематизувати матеріали, нагромаджені Предсоборними Зборами з тим, аби у 1913 р. з нагоди 300-літнього ювілею дому Романових провести помісний церковний собор. Він, як відомо, так і не був проведений до кінця існування самодержавства, але підготовча робота виявила дві чітко окреслені тенденції, що існували в Церкві та суспільстві по відношенню до змін у церковному житті та державно-церковних відносин. Консервативно налаштовані

сили прагнули відновлення патріаршества, посилення церковно-ієрархічної влади та ліквідації надмірного патронату держави над церквою, прогресивні ж сили прагнули відродження засад соборності у церковному житті. З такими настроями Російська Православна Церква входила в принципово новий історичний етап свого буття, що розпочинався з революційними подіями 1917 р.

Передреволюційні роки були позначені також звуженням можливостей діяльності протестантських релігійних організацій. 4 жовтня 1910 р. Міністерство внутрішніх справ розіслало підзаконні акти, що суттєво обмежували свободи, проголошені указами від 17 квітня 1905 та 17 жовтня 1905 рр. Це проявилось в обмеженні роботи з'їздів баптистів у Москві та євангельських християн у Петербурзі, ряді заборон на проведення богослужінь та діяльність молодіжних гуртків, а також в активізації атипротестантських настроїв у православному середовищі. Не в останню чергу саме з цих причин протестанти підтримували революційно налаштовані партії та рухи, виключаючи російських більшовиків, які висували вимоги відокремлення церкви від держави, а школи від церкви.

Що ж стосується греко-католицького сегменту українського суспільства, то початок ХХ ст. тут був позначений як позитивними змінами, так і появою глибинних проблем у взаємовідносинах УГКЦ з державою. У 1901 р. на історичну авансцену виходить одна із найбільш вагомих фігур новітньої української церковної історії Галицький митрополит Андрей Шептицький, який перебував на митрополичому престолі понад сорок років. Митрополит Андрей, спираючись на добрі стосунки церкви з владою Австро-Угорської імперії, забезпечив її подальший інституційний розвиток та позитивний вплив на всебічне збереження та обстоювання українства не лише в межах імперії, але й на населення української трудової еміграції. Не залишилася поза увагою митрополита і ідея відновлення духовно-релігійної єдності українського народу. За його ініціативи у 1907, 1909, 1911 рр., а згодом уже у міжвоєнний період у 1924, 1927, 1932, 1937 рр. у Велеграді (Чехія) було проведено серію конгресів за участю греко-католиків та православних щодо можливого відновлення єдності між ними. Через низьку ефективність цих заходів у сенсі досягнення кінцевої мети, вони все-таки відіграли свою роль у справі історичного і духовного єднання української нації.

З початком Першої світової війни спостерігається активізація церковного життя передусім у напрямку соціального служіння православного духовенства українських єпархій: велелюдні моління за солдатів, жертвування на храми, хресні ходи, всенародні молебні про дарування перемоги, вивішування портретів загиблих солдатів, відзначення успіхів на фронтах, збір коштів на лікування хворих і поранених воїнів, розміщення військових та біженців у приміщеннях монастирів, духовних училищ, семінарій тощо. Від пастирів чекали не лише матеріальної, але й психологічної допомоги сім'ям мобілізованих, підтримки покалічених, моральної опіки пораненим у лазаретах. Сім'ї загиблих, сироти, біженці чекали на розраду і допомогу. Православне духовенство мало також вести серед народу поширення ідей "священної війни". "Упродовж Великої війни, – на думку авторів книги "Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна", – православні церкви вдалося запровадити продуману систему церковної доброчинності..." [10, с. 570].

Події Першої світової війни привели до радикальних змін в долі Української Греко-Католицької Церкви. Відразу після зайняття Львова російськими військами у вересні 1914 р. митрополита Андрея з ініціативи генерала О. Брусилова і за згодою безпосередньо царя Миколи II заарештовують і висилають до Києва, а згодом у глибину Росії, де він перебуває до березня 1917 р. Крім суспільнополітичних, загальноцерковних та інших причин, приводом для арешту і вислання послужила якраз критика системи державно-церковних відносин у Росії (“казенного православ’я”) та завуальований заклик до вірних Греко-Католицької Церкви проводити роз’яснювальну роботу серед православних [11, с. 579]. Воєнні лихоліття тяжко позначилися на долі греко-католицизму, а Галичина, Буковина та Закарпаття, де було сконцентровано основну масу її церковних структур виявилися під польською, румунською та угорською владами, церковна політика яких була спрямована на асиміляцію українства, що накладало на Греко-Католицьку Церкву обов’язок оборони національної ідентичності.

Реалізація державної політики в духовній сфері на місцевому рівні покладалася на єпархіальну владу, ключовою фігурою в якій були єпархіальні архієреї. Не дивно, що імперська влада тримала суворий контроль над призначенням та звільненнями архієреїв з посад, комплектуючи їх з росіян або близьких їм за ментальністю зросійщення українців. Справі русифікації мали служити також близько 12 тис. священиків, які служили Україні наприкінці XIX ст. [12, с. 413]. Водночас українських священиків посилали у віддаленні області держави для проведення там місіонерської великодержавної місії. Державна влада розглядала вертикаль від парафіяльного священика до Синоду як одне з державних відомств, службовці якого при виконанні своїх функцій мали тісно співпрацювати з іншими державними структурами, причому контроль за такою взаємодією здійснювала світська влада. Така модель пастирської діяльності була націлена центральною імперською владою і послідовно проводилася на місцях.

Одержавлення Російської Православної Церкви, зміцнення становища православ’я у багатонаціональній державі характеризується появою значної кількості правових норм, які регулювали не лише стосунки з віруючими загалом, але й з їхніми окремими конфесіями.

Законодавство Російської імперії у релігійній сфері відрізнялося рядом рис, серед яких особливість суб’єкта правотворення, внаслідок чого правові норми створювалися шляхом видання монархом правових актів, правові норми залежали від волі монарха, його особистого ставлення до віруючих (від лояльного поміркованого до негативного ставлення імператора), відповідно до чого й формувалася законодавча база: дозволяючих правових норм, забороняючих і зобов’язуючих тощо.

Різні підходи російських імператорів до налагодження взаємин влади та релігійних громад, налаштованих інколи негативно і щодо Православної Церкви і щодо держави, залежав тільки від ставлення до них правлячого монарха. Іменні нормативно-правові акти імперської влади вступали в силу з часу їх отримання адресатом або з часу опублікування чи доведення до відома. Існували також імперські підзаконні акти, до яких належали ті документи, які видавалися органами виконавчої влади як у центрі, так і на місцях. Підзаконні правові акти не мали чіткої правової форми і були довільними за змістом, вони публікувалися для якнайкращого виконання

актів волевиявлення імператора, роз'яснювали нечітко врегульовані у документах вищої юридичної сили питання, враховували релігійні особливості віруючих (наприклад, накладання загальноімперських тенденцій на специфіку Півдня України у постзапорозький період), дублювання у підзаконних актах настанов та розпоряджень вищих органів державної влади імперії тощо.

Отже, упродовж перебування Української Православної Церкви (Київської митрополії) у складі Російської Православної Церкви, а особливо у Синодальний період в Україні поширювалися принципи російського православ'я, які характеризувалися догматизмом, нищенням національних особливостей, регламентуванням всього церковно-релігійного життя, вмонтовуванням церкви у вертикаль державного апарату.

Використані джерела:

1. Шелухін С. Нова рада. – 1918. – 15 червня.
2. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К., 1999. – С. 103–104.
3. Там само. – С. 103-104.
4. Власовський Іван. Нарис історії України. – Том III. – Репринтне видання. – К., 1998. – С. 288.
5. Слобідський Серафим, протоієрей. Закон Божий. – К., 2003. – С. 416-417.
6. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. – С. 38-39, 46-47.
7. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. – К.: Поліс, 1996. – С. 127.
8. История эвангельских христиан-баптистов в СССР. – М.: Издание ВСЕХБ, 1989. – С. 89.
9. Буланова Н. М. Християнські конфесії Катеринославщини останньої чверті XVII – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 14.
10. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К., 2013. – С. 570.
11. Там само. – С. 579.
12. Слобідський Серафим, протоієрей. Закон Божий. – К., 2003. – С. 413.

Бондаренко В. Д., Андрусишин Б. І. Українские церкви в системе государственно-церковных отношений второй половины XIX – начала XX вв.

Рассматривается место украинских церквей и религиозных течений в системе государственно-церковных отношений второй половины XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: *государственно-церковные отношения, законодательство Российской империи, протестантизм, римо-католики, Священный Синод, Украинская Греко-Католическая Церковь, Русская Православная Церковь, Священное Писание.*

Bondarenko V. D., Andrusishin B. I. Ukrainian Church in the system of state-church relations II half of XIX – early XX centuries.

The article considers the place of the Ukrainian churches and religious currents in the system of state-church relations II half of XIX – early XX centuries

Keywords: *state-church relations, the legislation of the Russian empire, Protestantism, Roman Catholics, the Holy Synod, Ukrainian Greek Catholic Church, Russian Orthodox Church, the Holy Scriptures.*